

K Ü T Ü P H A N E

Tarifi, Menşe'î Hülâsa-i Tarihiyesi

Fehmi Ethem KARATAY

Aşağıda okuyacağınız metin, meslek eğitimi görmüş ilk Türk Kütüphanecisi olan ve 20 Ocak 1968 Cumartesi günü, 80 yaşında ebediyete göçen rahmetli Fehmi Ethem Karatay'ın Kütüphanecilik (İstanbul: Dâr ül-Fünun Matbaası, 1341-1342) adlı eserinin ilk bölümüdür.

Bilindiği üzere, Fehmi Ethem Karatay, 1925 yılında, kütüphanecilik öğrenimini yapmak üzere Fransa'ya gönderilmiş; Paris'de devam ettiği bir yıl süreli bir kurs-tan sonra yurda dönmüştür. Dönüşünden sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde meslek hizmetine giren Karatay, bir meslek kursu da açarak kütüphanecilik alanında edindiği bilgileri İstanbullu meslekdaşlarına da intikal ettirmişti. Yurdumuzda açılan bu ilk kütüphanecilik meslek kursunda verilen derslerin notlarını da üç ayrı cilt halinde yayınlamıştır. Taşbasmaları olarak yayımlanan bu üç cildin birincisi Kütüphanecilik, ikincisi Kitabiyat, üçüncüsü ise Tasnî-i Âşâri Kavaidi adını taşımaktadır.

Metnini sunduğumuz parça, bu üç ciltlik eserin ilk cildinden (1 - 19'uncu sayfalar) alınmıştır; kütüphaneyi tanılamakta, kütüphanelerin tarihçesini anlatmaktadır.

Amaç, ölümü dolayısıyla hâtrasına ayrılmış olan bu sayıda, merhumun yazılardan birini okuyucuların dikkatine sunmaktan ibaret bulunduğu için, metinde hiç bir değişiklik yapılmamış, yalnızca, bugün için anlaşılması güç olabilecek bazı kelimelerin karşılıkları, notlar halinde verilmiştir.

Yazının metni okunduğunda kolayca anlaşılacağı üzere, Karatay'ın verdiği bilgilerde bugün için eksik, yanlış veya açıklanmağa, yorumuna muhtaç kısımlar vardır. Yazı 40 yılı aşkın bir süre önce yazıldığına göre, bunları tabii saymak gerekiyor. Ash-hada, kütüphanecilik alanında yazılmış ilk ciddi eser olan ve Türk kütüphaneciliği literatürünün «klâsikleri» arasında sayılmak gereken bu üç cildin tenkidî bir basımını yayınlamak merhumun ruhunu daha çok şâd edecektir. Böyle bir çalışma, eski harflerimizi okuma olanağından yoksun gençlerimize de bir hizmet olacaktır.

Aneak kabul edilmeli ki, böyle bir hizmet Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni nin olanakları dışındadır. Bülten, bu yazıyı yayınlamak suretiyle, bu konu üzerinde çalışacaklara bir ışık tutabilmişse, görevini yapmış sayılmalıdır — TKDB.

Kütüphane kelimesi, mâlûm olduğu üzere, Arapça kitap kelimesinin cem'i olan «kütüb» ile Farişî edad-ı mekân¹ olan «hane» kelimesinden mürekkeptir. Bunun Fransızcası «bibliothèque» dir ki, o da

1 Yer belirten kelime demek isteniliyor.

Rumca kitap demek olan «biblio» kelimesi ile dolap demek olan «theka» kelimesinin içtimandan husule gelmiştir. Bu kelime XVII. asra kadar Fransız lisanında pek az istimal olunmuştur. Bunun yerine, Lâtineden müştak² olan «librarie» kelimesi kullanılırdı. Bugünkü Fransızcada bu kelime kitap ticareti ile iştiğal eden ticarethanelere veriliyor. Halbuki İngilizler, el'an bu «library» kelimesini kütüphane makamında istimal ediyorlar. Kütüphane veya «bibliothèque» kelimesi, en dar mânasıyla, yalnız kitapların hıfzolunduğu mahalli ifade eder. Fakat, bidayetten beri, bu kelime yalnız hıfzolunduğu mahalli değil, mezkûr mahalde mevcut bulunan bütün kitap koleksiyonlarının hey'et-i umumiyesini ifade etmek için istimal olunagelmıştır.

Kütüphane kelimesini tarif etmek, vehle-i ulâda³ zannolunduğundan daha güçtür. Bugüne kadar, kitabiyat uleması bunun hakkında muhtelif izahatta bulunmuşlardır. Bunlardan Şitetinger namındaki bir Alman kütüphaneyi şöyle tarif ediyor: «Bir kütüphane, mühim miktarda mevcut bir koleksiyondur. Bu o suretle tanzim edilmelidir ki, her erbab-ı sây⁴ vakit kaybetmeksizin orada mahfuz bulunan âsardan her hangi birini kolayca bulabilsin.» Bu tarifi, Naumann ve Constantine namındaki iki hâfız-ı kütüb tasdik ederek demiştir ki: «İlmî bir surette kütüphaneden bahsolunduğu zaman, tabîi olarak, akla usulî bir idare ve teşkilât fikri gelir. Kütüphane mefhumu, kendisinden gayrı müfarık⁵ olan fikrî bir unsur havidir. Kitaplar zekâ-i beşerin mahsulünden başka bir şey değildir. Ve bundan dolayı, kitapları cem etmekte ancak fikrî bir gaye takip eden kimseler kütüphane sahibidir. Meselâ, kitaplarda bir emtia-i ticariyeden başka bir şey görmeyen bir tacir bir kütüphane sahibî değil, bir kitap mağazası sahibidir. Binaena⁶leyh, biz de kütüphane kelimesinde şu esaslı fikrin mündemiç bulunduğuna kanîiz: Kütüphanenin maksad-ı aslîsi, tahsil-i ulûmdur⁶. Fikrî bir gaye takip eder, fikr-i beşerin terakkiyatına, ilm-i harsın inkişafına hizmet etmeğe tahsis edilmiştir ve bu müteaddid ihtiyaçları tatmin için teşkil ve idare edilmektedir.»

Naumann'ın bu tarifi, yanlış olmamakla beraber, noksandır. Bu, kütüphane kelimesini sırf ilmî bir nokta-i nazardan alıyor. Zuller namında bir kitabiyatçı da, umumun ârâsını cem etmiş olan⁷ şu tarifi

2 Türemiş.

3 Başlangıçta.

4 İş sahibi, araştırmacı.

5 Ayrılmaması mümkün olmayan.

6 Kütüphanelerin asıl amacı, bilimlerin öğrenimidir.

7 Herkesin oyunu toplamış olan.

vermiştir : «Bir kütüphane, hiç bir ticarî fikre tâbi olmaksızın, fikrî harsın inkişafına, hususî mesaiye, az-çok âzası bulunan bir cemiyetin tetkikatına hizmet maksadıyla teşkil edilmiş bir kitap koleksiyonudur. Böyle bir koleksiyon, muhafaza olunduğu mahallin ismi olan «kütüphane» tâbirini alır.»

Fakat, vakit geçirmek için teşkil olunan bir çok kütüphaneleri nazar-ı itibara almadığı için Grazel ismindeki kitabiyat âlimi bu tarifi de nâkıs buluyor ve diyor ki : «Teşkilât vesaire fikirlerini bir tarafa bırakarak diyebiliriz ki, umumî veya hususî surette istimal edilmeye tahsis edilmiş bir kitap koleksiyonudur. Zaten, bir kütüphanenin, kitapları muhafaza ve erbab-ı sây'in mesaisini teshil⁸ maksatları gibi muzâaf⁹ iki gayeyi istihdaf edebilmesi için, yalnız iyi teşkil edilmiş olması değil, mümkün olduğu kadar çok kitabı muhtevî bulunması lâzım geldiği unutulmamalıdır. Filhakika, ancak bir kütüphanenin arzettiği menabi¹⁰ kâfi derece haiz-i ehemmiyet ise, ancak o zaman kendisinden istifade kabildir.

Kütüphanecilik. — Kütüphaneler hakkında mevzu-u bahis olan bütün nazari ve amel meseleler; umumî bir surette kütüphanelere taallük eden her şeyin tarihi, alhusus hususî koleksiyonların tarihi; ayrıca bir ilmin mevzuunu teşkil eder ki, o da kütüphanecilik ilmidir. Her ilim, malûmat-ı beşerin mütebakisinden farklı ve bir takım kavaid ve prensiplerle mukayyet, mütecanis malûmattan mürekkep bir kül teşkil ettiği gibi; iştigal ettiğimiz bu ilim de, kütüphanelere taallük eden bütün malûmatın hey-et-i mecmuasını teşkil eder.

Biz bu ilmi iki kısma tefrik edeceğiz :

1. — Kütüphanelerin inşaatı, memurini, bütçesi ve mevcudiyeti için elzem olan şerait.

2 — Kütüphanelerin vücuda getirilmesi, teşkilâtı, istimali nokta-i nazarından kitap koleksiyonlarının tedkiki.

Fakat bu izahata girişmezden evvel, kütüphanelerin hülâsaten tarihinden bahsedeceğiz.

Kütüphanelerin tarihi edebiyat tarihine sıkı bir surette merbuttur. Yazının icadı insanlara şair ve nâsirlerin eserlerinin muhafazasını mümkün kıldığı günden itibaren yazma eserler koleksiyonu vücud bulmuştur. Eski zamanlarda Çin'de ve Hindistan'da kütüpha-

8 Kolaylaştırma.

9 İki kath.

10 Kaynaklar.

neler mevcut idi. Yalnız Bahr-i Sefid¹¹ havzasındakilere bakacak olursak, bunların dinî ve mukaddes bir mahiyeti haiz olduklarını ve mâbedlerde hıfzedildiklerini görürüz. Babil ve Ninova harabelerinde bulunan ve üzerlerinde dinî yazılar, mâbud isimleri, ilm-i nücuma¹² ait cedveller, tarih ve sarf¹³ kitapları yazılı olan tuğla parçaları bunu izah eder. Kiral Asurbanipal¹⁴'in emri ile «Koyuncuk¹⁴» Sarayının üst katına toprak levhacıklar halinde vaz edilmiş olan bu kitabeler kısmen mahvolmuştur. Bunlardan bazı parçalar Londra'da British Museum'da mevcuttur. Bu kadim kütüphaneler şüphesiz halkın değil, fakat hükümdarın istifadesine tahsis kılınmış idi. Fakat, bununla beraber, az çok her tarafta, mâbedlerde kitabe koleksiyonlarına tesadüf olunurdu.

Mısır'da her mukaddes mahal, her mâbed-i menasik¹⁵ diniye kitapları ile tıb ve ziraat kitaplarına malikti. Mısır'da «Teb» civarında Firavun Büyük Ramses tarafından bina edilmiş sarayda vaktiyle papirüslerin hıfzedildiği ve bunların muhafazası için «tut» ve «safre» mâbudelerinden istiane edildiği¹⁶ anlaşılmıştır. Esasen, Mısır edebiyatı bugün kâfi derecede mâlûmdur. Mısırlıların yazıları XIX. asırda Shampollion namında bir Fransız âlimi tarafından keşfedildiğinden, Mısır yazıları bugün erbabı tarafından kolayca okunmaktadır. Mısırlılara ait bir çok dinî, tıbbî kitaplar ile hikâyeler, şîirler Avrupa lisanlarına tercüme edilmiştir. Fakat hakiki kütüphane tesis etmek şerefi Mısırlılardan ziyade kadim Yunanlılara raci'dir. Filhalka, Mısır uzun müddet yazı yazmağa lâzım gelen madde-i iptidaiyeyi tedarik etmiştir ki, o da kıt'a-i mezkûrede, Nil nehrinin sahillerinde yetişen ve papirüs namını taşıyan bir nevi sazdır. Bu madde «parşömen» veya «tirşe» tâbir edilen deriden daha az bir yer tutuyordu. Fakat istimali daha güç ve daha çabuk kırılmak mehlekesine mâruz idi.

İlk defa umumî kütüphane tesisine Yunanistan'da tesadüf olunuyor. Bunun, Pizistratit¹⁷ tarafından kabl-el milad¹⁸ VI. asırda tesis olunduğu rivayet olunur. Fakat asıl mühim Yunan kütüphaneleri

11 Akdeniz.

12 Astroloji, Yıldızbilim.

13 Dilbilgisi.

14 Ninova'nın bir başka adı.

15 İbadet yeri, tapınak.

16 Yardım istenildiği.

17 Peisistratos.

18 Milâddan önce.

Sayın Abdülkadir Salgır

Türk Kütüphane ve Arşivleri Genel Başkanı

Türk Kütüphane ve Arşivleri Genel Kurulu

Kurulduğundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin
seçilmiş hükümetinin bildiri 551
sayılı meclis kararına istinaden büyük
bir iktisat ve sermaye uzmanı

Liyakatimin çok yüksek olan
bu terahhüt müstevlîti şükran
hisselerini arz eder ve ona layık olacağı
çalışma için saygılarımla bildiri-
yorum.

F. Karatay

Üniversite Kütüphanesi ve
Arşivleri

«Bergama» ve «İskenderiye» kütüphaneleridir. Bergama kütüphanesi kabl-el milad III. asrın nihayetine doğru Kıral Attal¹⁹ tarafından tesis olunmuştur. Bu kütüphane hakkında bugün fazla malûmat mevcut değildir. Yalnız, málûm olan bir cihet varsa, o da parşömen denilen tirşenin bu şehirde icat olunduğudur.

Bergama kütüphanesinden daha meşhur olan İskenderiyede Batlamyus²⁰ tarafından tesis olunan kütüphanedir (k. m. 282-247). Bu kütüphanenin iki yüz bin cild kitaba sahip olduğunu söylüyorlar²¹. Bil'ahare hakîm-i meşhur²² Aristo'nun kütüphanesi de buraya ilâve edilmiştir. Aristo'nun kütüphanesi muhitî bir kıymeti haizdi ve hakîm-i meşhurun felsefe, ulûm ve edebiyata ait toplayabildiği âsârı ihtiva ediyordu. İskenderiye kütüphanesi şehrin müzesinin bir kısmını işgal ediyordu. Bu binalar, müze namı altında, kitap depolarını, mütalâa odalarını, alât-ı rasadiye²³ koleksiyonlarını, nebatat ve hayvanat bahçelerini ve Mısır hükümdarları tarafından tahsisat alan ulemanın ikametgâhını ihtiva ediyordu. Bu, âdeta hem bir müze, hem bir kütüphane, hem akademi idi. Atina'da buna mümasil müessesat mevcut idi. Fakat hiç biri bunlar kadar vasi ve zengin değildi. Kitap koleksiyonlarının bir kısmı «Broşyom» ve «Serapum» da idi. Bil'ahare Bergama Kütüphanesini Mark Antuan, Mısır melikesi Kleopatra'ya hediye etti ve Serapum'a vaz olundu.

Roma'lıların âsâr-ı ilmiyeye karşı olan adem-i tenezzüllerine rağmen, dînî ve fennî kitaplara ihtiyaçları olduğundan, pek kadim zamanlardan beri Roma'da da kütüphaneler mevcut idi. Fakat Yunanlıların efkârı galiplerine nüfuz ettiği zamandır ki, ancak Roma'da kitap zevki uyandı. «Polemil» Makedonya kırallarının kütüphanesini topladı. «Silla» Atina'da «Apellikon» un meşhur kütüphanesini zaptetti. Maamafih, August'ten evvel Roma umumî bir kütüphaneye malik olmamış gibi görünüyor. Roma'da ilk kütüphaneyi tesis eden August olmuştur. Buna «Octaviae» kütüphanesi tesmiye olunurdu. Bu koleksiyonun, aynı zamanda Yunan ve Lâtince âsârı ihtiva ettiği zannolunuyor. August, bundan başka Saray-ı İmparatorî civarındaki «Paletine» kütüphanesini de tesis etmiştir. August'ün halefleri zamanında Roma'daki kütüphaneler tekessür etti²⁴. IV. asr-ı miladide

19 Attalos.

20 II. Ptolemaios.

21 Daha yaygın rivayetler, kitap sayısının 400.000 cilt olduğu şeklinde.

22 Ünlü felsefeci, ünlü bilgin.

23 Gözlem âletleri.

24 Arttı.

28 - 29 kütüphane mevcut olduğu zikrolunur. Bu suretle toplanmış olan hazâinin ²⁵ barbarların istilâsı zamanında mahvolduğu zannolunuyor.

Bu suretle İtalya'nın her tarafında kütüphaneler teşekkül etti. Hattâ İspanya ve Galya'da da kitap zevki intişar etti. Mamafih, bugün bunlardan eser kalmamıştır. Konstantınıyye şehrinde de imparator Constantine tarafından büyük kütüphaneler tesis olunmuştur ki, bunlar bil'ahare «iconoqlast²⁶» yani putşiken tâbir olunan bir Rum zümresi tarafından tahrip edilmiştir.

Eski kitaplar hemen daima tomar şeklinde idi. Kurûn-ı vusta'da²⁷ istimal olunmaya başlayan «Kodeks Kovadratus» yani, murabba ve mustatil-üs şekil²⁸ kitap hemen gayr-ı malûm idi. Bu eski kütüphanelerin tertibatı dahiliyesi hakkında da bir kaç söz söyleyelim. Hergulanum ve Pompei'de gördüğümüze nazaran, kadim Roma kütüphaneleri dolap ve rafları havî küçük odalardan ibaretti. Bu raflar âdeta, mağazalarda üzerine kumaş topları vaz olunan raflara müşabih idi²⁹. Bir değnek üzerine sarılı ve ucunda bir parşömen ve (ya) papirüs üzerine ihtiva ettiği eserin ismi yazılı olan tomarlar buraya vaz olunurdu. Bu tomarlara, Lâtince «volumen» derlerdi. Bütün bu kütüphaneler, yukarıda arzettiğimiz gibi, barbarların zamanında mahvoldu. Kurûn-ı vustâda manastırlarda rahiplere kitap istinsah ettirirlerdi. Bu kurûn-ı vustâ manastırları sayesinde kadim Lâtin ve Yunan âsârının bir kısmı muhafaza olunabilmiştir. Avrupa'da, kurûn-ı vustâda kütüphanelerin terakki ve inkişaf etmesinin en büyük âmili, yine Dikten tarikat-ı ruhbanıyesi olmuştur.

Arapların ilk fütuhatını müteakip, hulefa-i İslâm ilim ve maarifin hamisi oldular. Kadim Yunan felsefesinin³⁰ yazma âsârını aratırarak Arapçaya nakil ve tercüme ettirdiler ve bu suretle İslâm memalikinin³¹ her tarafında mektepler ve kütüphaneler vücut bulmağa başladı. Avrupa'da medeniyet daha pek muntazam şekilde değilken, şarkta Bağdad ve garbde Kurtuba şehirleri ulüm ve edebiyatın pek zengin bir makarrı olmuştur. Kahire ve Trablus dahi kütüphane-

25 Hazinelerin.

26 Azizlerin resimlerini, putları kıran.

27 Ortaçağda.

28 Biçimi kare ve dikdörtgen olan.

29 Benzer.

30 Felsefecilerinin.

31 İslâm ülkelerinin.

neleri ile şöhret şiar idi. Fatımilerin Afrika'daki kütüphanesi yüz bin yazma âsârı muhtevî olduğu rivayet olunduğu gibi, Emevîlerin İspanya'daki kütüphaneleri bundan altı defa büyük olduğu da zikrolunuyor. Endülüs şehrinde yetmişden fazla kütüphanenin erbab-ı sây'e güşade³² bulunduğu mezkûrdur. Bu adetler mübalâğalı bile farzolunsa, şurası muhakkaktır ki, gerek şarkta ve gerek garbde Arapların kütüphaneleri, aynı zamandaki hıristiyan milletlerinin kütüphanelerine karşı şayân-ı dikkat bir tezat teşkil eder.

Arapların edebî ve ilmî faaliyetleri IX. asr-ı miladisinde Yunanlılarda, Bizanslılarda edebiyatın yeniden canlanmasına sebep olmuştur.

Kurûn-ı vustâda, bu suretle erbab-ı servet ulemayı teşvik ederek kitaplar yazdırmak ve nefis âsârı cem etmekle meşgul oldukları zaman edebiyatın ve kütüphanelerin şerait-i umumiyesini mühim inkilâba sevk edecek olan yeni bir sanat ihtira edilmek³³ üzere bulunuyordu ki, bu da tabaat³⁴ idi. Edebiyat ve ulûmun yeniden canlanması zamanına müsadif olan tabaatın ihtirayla kütüphanelerin asrî tarihi başlıyor denebilir.

XV. asırdan evvel nadir tesadüf olunan edebî zevkler devr-i teceddüd³⁵ yaklaştıkça yüksek ahâlî tabakaları arasında intişar ediyor. İtalya'da doğan bu teceddüd güneşi yavaş yavaş Fransıya ve diğer memleketleri tenvire başlıyor. Bir taraftan tesis edilen darül-fünunlarda³⁶ kütüphaneler vücuda getiriyorlar. Ahalinin ve müessesat-ı diniyyenin³⁷ böyle cesurane bir sây ile cem etmiş olduğu bu kitapları, bil'ahare Fransa İhtilâl-i Kebiri millete malediyor. Kütüphanelerin geçirmiş olduğu tekâmül, kitap, tahsil, hars ile muvaziyen³⁸ husule gelmiştir. Fakat bunların terakkiyatı halkın umumî zihniyeti ile ilmî tenahhusu³⁹ üzerine mühim bir tesir icra etmiştir.

Ezmine-i hâzırada⁴⁰ kütüphaneler pek büyük bir inkişafa mazhar olmuşlardır. Son asırlar zarfında bu hususta en ileri giden millet Amerikalılar olmuştur. İngiltere, Almanya ve Fransa onu takip et-

32 Açık.

33 Keşfedilmek.

34 Matbaa.

35 Yenilik devri, rönesans.

36 Üniversitelerde.

37 Din kuruluşlarının.

38 Paralel olarak.

39 Araştırması.

40 Şimdiki zamanlarda.

mektedir. Hali hazırda büyük memleketlerdeki kütüphaneler pek ziyade büyümüş, memurları çoğalmıştır. Meselâ, Paris'deki Milli Kütüphane üç milyon kitabı ihtiva etmektedir ve günde takriben bin kari kabul etmektedir. Londra'daki British Museum Kütüphanesinin bütün müstahdemi 400 kişiye balığ olmaktadır. Washington'daki Kongre Kütüphanesinin cesamet ve azameti bundan daha fazladır.

İngiltere'de yediyüzü müteceviz kütüphane mevcuttur ki, bunlar takriben bin kadar binaya yerleştirilmiştir. Karilerin ellerinde dolaşan âsârın miktarı senede yüz milyona balığ olmaktadır. İngiltere'nin 200.000 kişilik bir şehri olan Cruydon'da kütüphaneye günde yedi yüz kişi devam ediyor.

Bu yediyüz İngiliz kütüphanesinin içinde en küçüğü beş bin cilt kitaba maliktir. Hepsinin bir kiraat salonu, gazete ve mecmuaları veya çoğunun çocuk için birer ayrı odası vardır.

1915'de Müttehîde-i Amerika'da⁴¹ 8302 kütüphane mevcut imiş ve bunların üç bini asgarî beş bin cilt kitaba malik bulunuyormuş. Amerika'daki kütüphanelerin bu kadar terakkî ve inkişafına büyük zenginlerin hayli muaveneti dokunmuştur. Alehusus Kareki pek çok kütüphanelere mühim teberruatta bulunmuştur. Fakat Amerika kütüphanelerinin sırf teberruatla zenginleştiği zannolunmamalıdır. Kütüphaneye vergisi namıyla halktan hususî bir vergi istifa⁴² olunur ki, bunun senevi hâsılatı takriben otuz beş milyon franktır.

Müttehîde-i Amerika'da hâfız-ı kütüplerin bir cemiyeti vardır: A.L.A. Bu cemiyetin dört bin kadar âzası vardır⁴³. Amerika'nın her şehrinde birer büyük kütüphane mevcuttur. Bunların etrafında üç dört subesi olduğu gibi, köyleri dolaşan otomobilli seyyar kütüphaneleri vardır. Bunlar köyleri dolaşır ve her haneye istediği kitabı bırakır. Ertesi hafta gelip diğer kitaplarla bıraktığı kitabı tebdil eder.

Kütüphanecilik (İstanbul: Dâr-ül Fünun Matbaası, 1341 - 1342), 1 - 19.

41 Birleşik Amerika.

42 Alınır.

43 A.L.A.'nın 1967 deki üye sayısı 39.000 dir.